

Německá nacionalistická literatura ve střetu s prvorepublikovou cenzurou

Tomáš Pavlíček

Německojazyčná nacionálně orientovaná beletrie, již zde rozumíme jak národoveckou (*völkisch*), tak tzv. protonacistickou i nacionálněsocialistickou literaturu, představovala vůbec nejčastější cíl prvorepublikových cenzurních zásahů do literární komunikace.¹ Vzhledem k tomuto dominantnímu zastoupení, zároveň však proto, že se pod souhrnným označením skrývá spektrum různorodých textů, jež ve vztahu k dobovým cenzurním praktikám v českém prostředí zatím nebyly předmětem soustavnějšího výzkumu,² považujeme za důležité věnovat tématu samostatné pojednání. Zajímat nás přitom bude nejen otázka, které texty a jakých autorů byly československou cenzurou postihovány, ale rovněž to, jaké důvody byly pro vlastní zásahy opakovaně udávány. Charakteristika postupů, k nimž úřady v této souvislosti sahaly, i argumentace vedoucí k rozhodnutí o jednotlivých zákazech pak mohou podrobněji osvětlit také obecnější principy fungování dobového cenzurního systému. Druhým obecnějším problémem, jemuž se budeme dále ve výkladu alespoň částečně věnovat, je otázka, zda cenzura k těmto textům přistupovala stejně jako k další beletristické produkci, či zda se v případě německé nacionalistické literatury uplatňovaly odlišné zásady posuzování a strategie cenzurních orgánů.

Geopolitické změny ve střední Evropě a německá nacionálně zaměřená literatura

Léta bezprostředně poválečná představovala ve vývoji německé nacionalistické literatury důležitý mezník: v první řadě došlo k její výrazné konjunktuře,³ jež úzce souvisela s dobovou politickou a společenskou situací. Německo procházelo hlubokou krizí, jež se promítla do sociálního napětí, vln vnitřních nepokojů a revolučních bojů. Výsledky světové války zásadně ovlivnily rovněž postavení německojazyčného obyvatelstva mimo hranice země. Složitá situace z tohoto pohledu nastala zejména v Československu s více než třemi

1) Srov. oddíl „Jazyk a tematické zaměření hlavních skupin cenzurovaných tiskovin, konfiskace beletrie“, 736–754.

2) Některým z pojednávaných českoněmeckých autorů a jejich dílu se věnuje mj. Pavel Eisner: „Německá literatura na půdě ČSR. Od roku 1848 do našich dnů“, in *Československá vlastivěda*, díl 7, *Pisemnictví*, Praha, Sfinx 1933, s. 325–377. Hesla vybraných spisovatelů obsahuje též příručka Václav Bok, Věra Macháčková-Riegerová, Jiří Veselý (eds.): *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*, Praha, Odeon 1987. Ve výkladu dále vycházíme z práce Josefa Mühlbergera *Dějiny německé literatury v Čechách 1900–1939*, přel. Veronika Dudková, Ústí nad Labem, Albis international 2006, překlad je oproti originálu (vydán 1981) doplněn biografickými a bibliografickými výklady a přehledy Michaela Bergera, Václava Petrboha a Františka Knoppa, jež původní text doplňují a korigují.

3) Srov. Hans-Bernhard Moeller: „Literatura za doby fašismu“, in Ehrhard Bahr (ed.): *Dějiny německé literatury. Kontinuita a změna. Od středověku po současnost*, díl 3, *Od realismu k současné literatuře*, přel. Petra Köpplerová, Praha, Karolinum 2007, s. 255–338, zde s. 268.

miliony německých obyvatel, kde nedlouho po vyhlášení republiky došlo k neúspěšnému pokusu o osamostatnění převážně či výhradně německy osídleného pohraničí.⁴

Rozpad mnohonárodnostního habsburského soustátí znamenal definitivní selhání programu soužití mnoha etnik, založeného na principu vzájemné tolerance pod ochranou konstituční monarchie. Tento v posledních desetiletích existence Rakouska-Uherska sice významně zpochybňovaný a v praxi stále obtížněji naplnitelný model představoval pro podstatnou část německojazyčného obyvatelstva jedinou reálnější alternativu k vyhocenému nacionálnímu programu. Důležitým stimulem vývoje směřujícího k vyostřování národnostních animozit byla skutečnost, že ztrátou postavení vládnoucího národa byli příslušníci německého etnika bez kompenzace zbavováni dřívějších privilegií. Neméně závažnou roli sehrála skutečnost, že poválečný status quo ztěžoval identifikaci menšin s novým státním útvarem, koncipovaným sice na demokratických principech, v zásadě však představujícím dovršení emancipačních snah českého (a zčásti rovněž slovenského) etnika. Zcela zřejmá byla tato skutečnost u konzervativněji orientovaných složek českoněmecké společnosti, tedy u obyvatelstva žijícího mimo větší městské a průmyslové aglomerace, v nichž jistou protiváhu radikálního nacionalismu představovaly programy socialistických stran. Vzhledem k poměrně rychlému uklidnění poválečných poměrů sice napětí nepřerostlo v rozsáhlejší vojenský konflikt, latentní hrozba však přetrvávala. Významnou roli v dalším, z hlediska stability značně neblahém vývoji sehrály v českoněmeckém prostředí zejména mládežnické spolky a zájmové organizace, lidovýchovné instituce či prostředí vysokých škol, kde nacionální program dominoval, byl soustavně promyšlen a s novou intenzitou dále šířen.⁵

Rovněž beletrie, jež byla distribuována, kriticky posuzována a čtena v německých oblastech, se k nacionalismu hlásila a v jeho rozmachu sehrála podstatnou roli. Není proto překvapující, že se opakovaně dostávala do konfliktu i s československou cenzurou. Počet postihů knižně vydaných literárních textů zpočátku nebyl příliš vysoký; prakticky po celá dvacátá léta se jednalo o několik titulů – obvykle jeden až dva ročně.⁶ Vypovídající je původ autorů postižených děl. Ve většině případů se jednalo o spisovatele, kteří sice přišli do kontaktu s českoněmeckým prostředím, pocházeli z něj nebo se zde po jistý úsek svého života pohybovali, poté však žili v Německu či Rakousku (např. Rudolf Haas, Robert Hohlbaum, Erwin Guido Kolbenheyer či Karl Hans Strobl). Další z konfiskovaných beletristických titulů pak byly dílem autorů starších, kteří již zemřeli (např. Adolf Karl Seidl, Heinrich Leo Weber) nebo s Čechami neměli žádnou souvislost. Pouze v jediném případě (Hans Watzlik) se jednalo o dílo spisovatele v Československu trvale žijícího.

4) Srov. např. Johann Wolfgang Brügel: *Češi a Němci 1918–1938*, přel. Petr Dvořáček, Praha, Academia 2006, zvl. s. 86–140.

5) Úlohu mládežnických spolků při formování meziválečné generace českých Němců na příkladu dvou předních nacionálně orientovaných autorů Wilhelma Pleyera a Gottfrieda Rothackera dokumentuje Michael Berger: „Von der böhmischen Heimat ins sudetendeutsche Grenzland. Differenzierungsprozesse in der deutschböhmisches Literatur von 1848 bis 1939“, *Brücken* 3, 1995, s. 241–277, zde s. 260–262. K úloze německých obranných spolků, jež zahrnovaly rovněž instituce lidovýchovné, souhrnně Jitka Balcarová: „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“ *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*, Praha, Karolinum 2013.

6) Naše údaje vycházejí z publikace František Frenzel (ed.): *Seznam knih a písní zakázaných v Československu. Od roku 1918 do konce roku 1936*, Hora Svaté Kateřiny, vl. n. 1937, a z navazujících měsíčních doplňků.

Zákazy z první poloviny dvacátých let

Hlavní typy zakazovaných textů spolu s opakovaně uváděnými důvody cenzurního postihu lze představit na několika ilustrativních případech. Prvním z nich je román krnovského rodáka Roberta Hohlbauma (1886–1955). Tento prozaik a dramatik ve svých knihách nejčastěji pracoval s historickými tématy, v mladších letech se mnohdy inspiroval i náměty z českého prostředí, a to zejména v románu *Der ewige Lenzkampf* (Věčný jarní boj, 1912), zachycujícím život na pražské univerzitě po vydání Dekretu kutnohorského.⁷ Hohlbaum však již od let studií působil v Rakousku, především ve Vídni, kde byl dlouhá léta zaměstnán jako odborný pracovník univerzitní knihovny. V roce 1937 vyměnil toto působiště za německý Duisburg a poté Výmar, odkud se po válce vrátil zpět do Rakouska.⁸ Během studentských let prošel, obdobně jako řada jeho vrstevníků, prostředím buršáckých spolků a aktivně se hlásil k nacionalistickým kruhům. Vídeňské prostředí jej formovalo ve velkoněmeckém duchu, což se zásadním způsobem promítlo i do jeho textů. Na podzim 1921 vydal román *Grenzland* (Pohraničí), hlásící se programově ke starší literární tradici nacionálně vyostřené beletrie, která se zaměřovala na téma hranice a s ním provázanou problematiku národnostního konfliktu (*Grenzlandliteratur*). Tento typ literatury se etabloval již v druhé polovině osmdesátých let 19. století; za jedno z jeho klíčových děl bývá považován román hoříckého rodáka Fritze Mauthnera *Der letzte Deutsche von Blatna* (Poslední Němec z Blatné, 1887).⁹

Hohlbaum své dílo, dedikované „vůdci sudetských Němců dr. Rudolfo Lodgmanovi“, situoval do posledních týdnů světové války a prvních poválečných měsíců, během nichž se do Němci obývaného městečka na pomezí Slezska a Moravy vracejí muži z fronty. Mezi nimi i hlavní postava románu Helmut Helm, syn místního lékaře, válečný hrdina a silná osobnost uznávaná ostatními spoluobčany. Konec války, pád monarchie i bezprostředně následující dění jsou líčeny s optimismem, obyvatelé až na nečetné výjimky souhlasně přijímají zprávu o začlenění městečka do Německa. Situace se však mění po překvapivých zprávách o postupu československých jednotek, majících zabránit odtržení pohraničních území. Navzdory snaze Helmuta Helma a jeho druhů se nepodaří iniciovat ozbrojený odpor proti Čechům, kteří celou oblast obsazují. Obyvatelstvo je poté konfrontováno s příchodem vojenských jednotek a život městečka se pozvolna mění. Nastávají nové pořádky na úradech, zaměstnanci, kteří neumějí česky (městský písař, poštovní úředníci), jsou nahrazováni Čechy. Na nádraží a dalších důležitých budovách se objevují českojazyčná označení, roste napětí mezi vojskem a německým obyvatelstvem. Na základě udání dochází k zatýkání předních patriotů, iniciátorů někdejšího pokusu o obranu městečka gymnaziálního profesora Wunibalda Webera a Helmuta Helma. K hlavnímu střetu pak

7) J. Mühlberger: *Dějiny německé literatury v Čechách 1900–1939*, cit. dílo, s. 35.

8) Hohlbaumovo angažmá zejména v třicátých letech a za války kriticky hodnotí Johann Sonnleitner: *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreicherers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*, Wien – Köln, Böhlau 1989.

9) Význam románu přibližuje M. Berger: „Von der böhmischen Heimat ins sudetendeutsche Grenzland“, cit. dílo, s. 249–251. Studie postihu je rovněž obecně rysy literatury pohraničí, v širším záběru – včetně českého literárního kontextu – na ni navazuje Karsten Rinas: „Die sudetendeutsche und die tschechische Grenzlandliteratur im Vergleich“, in Beate Störkuhl, Jens Stüben, Tobias Weger (eds.): *Aufbruch und Krise. Das östliche Europa und die Deutschen nach dem Ersten Weltkrieg*, München, R. Oldenbourg 2010, s. 581–604.

dochází během oslav „jakéhosi českého národního svátku“,¹⁰ při nichž němečtí obyvatelé otevřeně projeví svou nenávist vůči utlačovatelům a demonstrují svou národní hrdost („osvobození“ busty Germanie z alegorického vozu, šerpa v černo-červeno-zlatých barvách, zpěv písně *Wacht am Rhein*), proti čemuž vojsko zasáhne střelbou. Závěr románu je oproti doposud převažujícímu realistickému stylu vyprávění posunut do roviny podobnosti. Smrt Wunibalda Webera ve střetu s českými vojáky symbolizuje nevyhnutelnost a osudovost boje proti odvěkým nepřátelům. Líčení skonu starého lékaře Helma společně s motivem milostného vztahu hlavního hrdiny a německé vlastenecké učitelky, které jsou situovány do prostředí hraničních hor a malebného městečka, asociují nesmrtelnost národa zakořeněného v rodné půdě.

Hohlbaumův román, publikovaný obdobně jako řada dalších titulů rakouských či českoněmeckých autorů v lipském nakladatelství L. Staackmann, byl pouhý měsíc po vydání zaznamenán československou cenzurou.¹¹ Již 19. prosince 1921 vynesl krajský soud v Praze verdikt o jeho zabavení na základě osmi závadných míst, jež byla kvalifikována jako zločin rušení veřejného pokoje (§ 65 trestního zákona) a přečin proti veřejnému pokoji a řádu, tedy pobuřování proti úřadům (§ 300 trestního zákona).¹² Příslušný výnos vzápětí otiskl *Úřední list* a zadržené výtisky byly zlikvidovány. Jako závadné označila cenzura celé obsáhlé pasáže, například čtyřriadvacetistránkové líčení příprav obrany městečka proti obsazení armádou a popis prvních dnů po jejím příchodu či devítiistránkový popis krvavého potlačení spontánní demonstrace v den českého národního svátku. Z pohledu cenzury byly nepřijatelné i četné invectivy na adresu českých vojáků a pasáže zachycující perzekuce německého obyvatelstva (urážky, bití, zatýkání apod.). Obecně se konfiskační nález týkal těch míst, kde byl tematizován národnostní konflikt či která mohla být interpretována jako útok na české etnikum a na československé úřady. Dělo se tak zpravidla formou autostereotypů a heterostereotypů, jejichž užívání bylo pro literaturu z pohraničí charakteristické.¹³ Jím byl ilustrován zejména rozdíl mezi kultivovaností Němců (vzdělání, sečtělост, vybrané chování) a primitivismem Čechů (nezájem o kulturní hodnoty, společensky nepřijatelné, nekultivované jednání). Vícekrát byl zachycen rovněž související kontrast mezi idealismem a obětavostí německého obyvatelstva a bezskrupulózní pragmatičností českého etnika:

Tak nenáviděli [Češi, TP] staré Rakousko, nesmiřitelněji než nejzarytější Velkoněmec, jemuž stále, slyšel-li „Zachovej nám, Hospodine“, vstupovaly do očí bezděčné slzy. Nenáviděli je, protože jejich pradědové nikdy nebyli nositeli myšlenky tohoto státu, až jejich otcové, kteří již získali onen nutný rozhled, tento ztrouchnivělý stát využili jako odrazový můstek, aby si opatřili svou vlastní zem, zatímco němečtí idealisté krváceli za věc, která již dávno nebyla jejich.¹⁴

10) Robert Hohlbaum: *Grenzland*, Leipzig, L. Staackmann 1921, s. 206.

11) Vydání románu je v kalendáriu publikace Jürgen Born (ed.): *Deutschsprachige Literatur aus Prag und den böhmischen Ländern 1900–1925. Chronologische Übersicht und Bibliographie*, München – London – New York – Paris, K. G. Saur 1993, s. 53, datováno do listopadu 1921.

12) *Úřední list Republiky Československé* 2, 1921, č. 296, 30. 12., s. 5488.

13) Srov. výklad o významu auto- a heterostereotypů v literatuře pohraničí ve studii M. Bergera „Von der böhmischen Heimat ins sudetendeutsche Grenzland“, cit. dílo, zvl. s. 267.

14) R. Hohlbaum: *Grenzland*, cit. dílo, s. 205.

Na rozdíl od konfiskovaného úryvku nebyly cenzurou postiženy četné pasáže ironicky vykreslující postavy českých vojáků, které zdůrazňovaly jejich negativní vlastnosti. Jako příklad lze uvést scénu stěhování českých důstojníků do německých domácností, během níž jeden z nich do své knihovny ukládá pouze „*Povídky malostranské*, jež si z patriotismu koupil, ale dosud nepřečetl, a několik francouzských románů hrubšího ražení“.¹⁵ Konfiskaci rovněž nepodlehlo množství vyhocených nacionálně identifikačních pasáží, mimo jiné i scény kolektivního zpěvu hymny *Deutschland, Deutschland über alles*, časté připomínání dalších symbolů německví nebo útoky na „bezohlednou“ politiku Dohody a československé vlády vůči Němcům (například promluva továrníka Sentnera, sarkasticky konstatujícího, že by Češi byli hloupí, kdyby si nevzali území s třemi a půl miliony obyvatel a průmyslem, který sami nemají). Cenzurní čtení tedy v tomto ohledu bylo značně diferencované, zásahy směřovaly takřka výhradně k těm pasážím, které vyjadřovaly programové zacílení díla na národnostní konflikt.

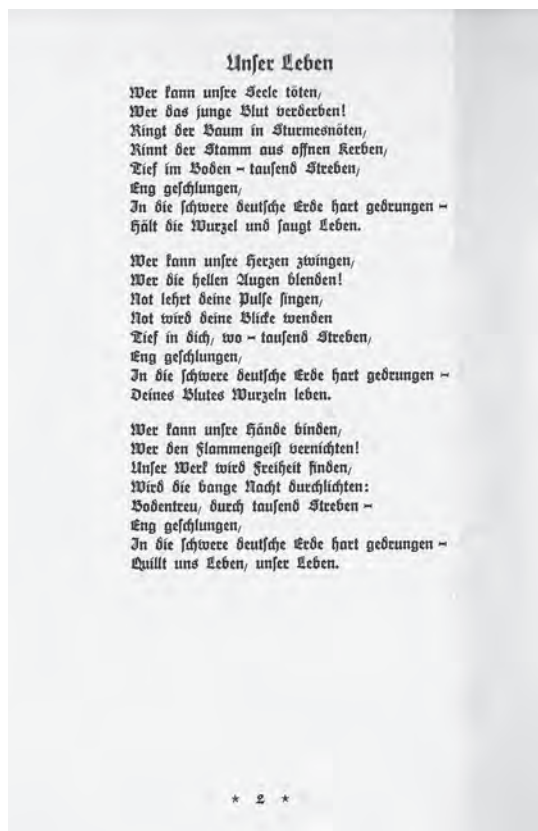
Případ básnické sbírky Erwina Guido Kolbenheyera (1878–1962) *Der Dornbusch brennt* (*Trnový keř plane*), vydané roku 1922 v Chebu, dokládá, že československá cenzura opakovaně zasahovala i do nacionálně angažované poezie, kterou na rozdíl od ostatní básnické produkce považovala především za prostředek šíření politicky nepřijatelných názorů. Autor sbírky žil od roku 1919 v Německu, místo vydání ovšem nebylo zvoleno náhodou. Po dětství stráveném na Karlovarsku totiž Kolbenheyer prožil svá středoškolská léta jako gymnazista právě v Chebu.¹⁶ Sbíрка obsahuje jeho nacionální lyriku z mladších let a cenzurní zásah se týkal epické básně nazvané *Deutschböhmerland* (*Země Němců v Čechách*), jež musela být pro opravené vydání z knihy vyřazena. Skladba tematizuje klíčovou velkoněmeckou tezi o jednotě německého prostoru bez ohledu na politické hranice. Hned v její úvodní strofě je zcela otevřeně – příznačně formou plurálu – artikulována touha lyrického subjektu po domově za kopci a horami „v jediné říši“. Dále text přibližuje těžký osud generací (německých) obyvatel po staletí žijících v nehostinných končinách hor v zápasu nejen s nepříznivými životními podmínkami, ale i s nepřáteli. Identita těchto nepřátel je čitelně poodhalena refrémem zmiňujícím boj proti „sokolům a jestřábům“ (*gegen Falk und Habicht ringend*). Ideové vyznění básně pak zdůrazňují závěrečné verše, načrtávající obraz budoucího osvobození pohraničí a jeho splnutí s Německem.¹⁷ Zde se objevuje frekventovaný motiv pokrevní vazby mezi českými Němci a zahraničními „soukmenovci“, který dokládá provázanost formující se nacistické ideologie se starší a geograficky širěji rozprostraněnou myšlenkovou i literární tradicí.

Motivace cenzurního zásahu byla v tomto případě zřetelná; na potenciálně problematický text upozorňoval již samotný titul. Řada explicitních pojmenování a motivických prvků (svatě Německo, jedna říše, naděje skrývající se za horami, zbavení se pout) i snadno

15) Tamtéž, s. 131.

16) Viz J. Mühlberger: *Dějiny německé literatury v Čechách 1900–1939*, cit. dílo, s. 49–59. Kritický pohled na Kolbenheyerovo dílo i na jeho angažmá ve službách NSDAP podává heslo „Erwin Guido Kolbenheyer (1878–1962)“, in Jürgen Hillesheim, Elisabeth Michael: *Lexikon nationalsozialistischer Dichter. Biographien, Analysen, Bibliographien*, Würzburg, Königshausen und Neumann 1993, s. 288–300.

17) „Neboť provalíme násep a hráz, / přetneme řetězy, zlomíme závory, / navždy se sjednotíme, na život a na smrt“. Erwin Guido Kolbenheyer: *Der Dornbusch brennt. Ein Flugblatt Gedichte für seine Heimat*, 1. vyd., Eger, Böhmerland-Verlag 1922, s. 2.

Stopa po cenzurním zásahu ve sbírce *Trnový keř* plane E. G. Kolbenheyera *Báseň Země Němců v Čechách* označila československá cenzura za závadnou, pro následující, po konfiskaci opravené vydání byla stránka vyříznuta a na její místo byl vlepěn list s básní *Náš život*.

Zdroj: Erwin Guido Kolbenheyer: *Der Dornbusch brennt. Ein Flugblatt Gedichte für seine Heimat*, 2., po konfiskaci oprav. vyd., Eger, Böhmerland-Verlag 1923, s. 2.

čitelné poselství představovaly přímou výzvu k zákazu. Pro povahu prvorepublikového cenzurního systému je ovšem příznačné, že pro druhé vydání, které již cenzurou bez komplikací prošlo, byla báseň *Deutschböhmerland* nahrazena skladbou *Unser Leben* (*Náš život*). Ta tematizuje ohrožení Němců i národní cíle skrytějšími, obraznými prostředky, neobsahuje přímá pojmenování a vazby sudetoněmeckého prostředí na Německo zachycuje pomocí metafory stromu a kořenů.¹⁸

Typické rysy prózy z pohraničí a studentského románu nese další dílo ve dvacátých letech postižené československou cenzurou: román Hanse Watzlika *O Böhmen! (Ó Čechy!)*.

18) „Do těžké německé země pevně vetknut / drží kořeny a saje život“, ve druhé strofě pak po refrénu „Do těžké německé...“ následuje verš opět obsahující motiv krve: „Žijí kořeny Tvé krve“, Erwin Guido Kolbenheyer: *Der Dornbusch brennt. Ein Flugblatt Gedichte für seine Heimat*, 2., po konfiskaci oprav. vyd., Eger, Böhmerland-Verlag 1923, s. 2.

Knihy začínajícího autora byla publikována již zmiňovaným nakladatelstvím L. Staackmann ještě během války (1917), konfiskace se však týkala až prvního poválečného vydání z roku 1923. Děj románu je zasazen do období před vypuknutím světové války a na rozdíl od románu Hohlbaumova, jinak v řadě ohledů blízkého, se odehrává ve dvou odlišných geografických (i symbolických) prostorech: v Praze jako velkoměstě – z pohledu regionální nacionálně orientované literatury v místě hříchu a svodů – a v šumavském pohraničí, tedy idylickém kraji předků.¹⁹ Stejně jako v jiných románech z pohraničí představuje i zde ústřední dějovou linii milostná zápleтка svázaná s tématem národnostního konfliktu. Hlavní postava, německý geolog Walter Preinfalk, zamilovaný do svůdné Češky Kaši Králové, zprvu zaujímá ve věci vztahu Čechů a Němců smířlivé stanovisko. Na rozdíl od svého přítele, německého patriota Jörga Markwarta, považuje národnostní třenice za tříštění sil, jež by měly být věnovány prospěchu celku. Postupně však – poté, co si uvědomí dogmatickost, fanatismus a zákeřnost Čechů, jež se odrážejí i v postojích jeho české milenky, především však ve slovech a činech jejího bratra Mojžíra, panslavisticky orientovaného nacionalisty – poznává, že cesta národnostního smíru neexistuje, a plně se přihlašuje ke svému německému původu. Toto rozhodnutí je dovršeno známostí a sňatkem s německou dívkou Gertraudou Geireckerovou ze Šumavy a jeho odchodem na frontu.

Preinfalkovo hledání vlastní identity, tedy uvědomění si pokrevních kořenů a přilnutí k národnímu celku, je provázeno opakovanými střety s všudypřítomným expandujícím českým elementem. Románem prostupují promluvy postav komentující vzájemné vztahy obou etnik, především však jejich vazby ke geografickému prostoru Čech. Jejich základ představuje legitimizační diskurz o historickém právu na rodnou zemi; za její právoplatné obyvatele jsou označováni výhradně Němci, neboť jejich osídlení (do něž je zahrnován již příchod Keltů) bylo staršího data než osídlení slovanské. Dalším legitimizačním argumentem je pro postavy Watzlikova románu též status německé kultury, nacházející se v minulosti i současnosti na vyšším vývojovém stupni než „podřadná“ kultura slovanská. Při pohledu na Prahu a věže Týnského chrámu tak například Jörg Markwart sděluje Preinfalkovi:

Navrhli a stvořili je [tj. věže chrámu, TP] němečtí umělci. Nyní tato díla bezradně spínají ruce nad cizím národem. Toto město založené Němci, ještě před půlstoletím Němci spravované a ovládané, nyní zcela propadlo nepříteli, stalo se Čechům pevností, pramenem jejich síly, zdrojem utrpení mého národa.²⁰

Obdobně dokazuje hlavní hrdina odvozenost české kultury od německé ve vyhrocené debatě s českým nacionalistou Mojžírem Králem:

19) Důkladná interpretace románu včetně analýzy ideové roviny a objasnění souvislostí s jeho jazykovou výstavbou viz Walter Koschmal: „Zum folkloristischen Synkretismus des Hans Watzlik. Eine sprachlich-metaphorische Landnahme“, in Walter Koschmal, Václav Maidl (eds.): *Hans Watzlik – Ein Nazidichter?*, Wuppertal, Arco Verlag 2006, s. 186–209. Dále srov. Gabriela Veselá: „Nationalistisch oder nazistisch? H. Watzlik, F. Mauthner, K. H. Strobl, J. Kraus“, tamtéž, s. 75–90.

20) Hans Watzlik: *O Böhmen!*, Leipzig, L. Staackmann 1923, s. 29.

„Stále zapíráte!“, odvětil Walter. „Kameny tohoto města vás usvědčují ze lži. Mosty, kostely a krásné domy jsou nejjasnějšími doklady německého vlivu. A vy nás nenávidíte, protože cítíte, jak moc jste na nás závislí.“²¹

Výnos o konfiskaci románu *Ó Čechy!* na základě § 302 trestního zákona (popuzování k zášti proti národnostem či společenským skupinám) byl potvrzen rozhodnutím zemského trestního soudu v Praze dne 19. března 1923; postih se týkal celkem čtrnácti pasáží.²² Také v případě tohoto díla mířily cenzurní zásahy zejména proti tematizaci střetu mezi národnostmi, opakovaně ovšem rovněž i k zmínkám o právu českých Němců na sebeurčení (například již v úvodním dialogu hlavní postavy s přítelem Jörgem Markwartem).²³ Zvláště citlivě reagovala cenzura na líčení bezohledného chování Čechů vůči německému obyvatelstvu – ve Watzlikově románu se tento prvek objevuje v rozmanitých variacích a zaznívá zejména ve vyprávění německých obyvatel Šumavy.²⁴ Konfiskace se dále týkaly líčení perzekucí ze strany úřadů, jíž byli vystavováni starousedlíci, nejčastěji v souvislosti s tím, že chtějí o svých záležitostech jednat v němčině.²⁵ Uvedené typy dějových situací představovaly typické motivy literatury z pohraničí, jež i v dalších případech přitahovaly pozornost československé cenzury.

Druhá polovina dvacátých let a postihy nacistické literatury

Z hlediska četnosti prvorepublikových cenzurních postihů německé nacionálně orientované beletrie představovala druhá polovina dvacátých let vůbec nejkřivnější období. Stabilizace hospodářské situace, integrace části reprezentace německé menšiny do politického života a dočasné utlumení národnostních konfrontací se odrazily také v kulturní sféře. Za rok 1927 nebyl například dohledán žádný cenzurní zásah proti německojazyčné knižně publikované beletrii. Mezi laureáty československé Státní ceny za literaturu pro autory německého jazyka se navíc na přelomu dvacátých a třicátých let objevují i zástupci nacionálně profilovaného českoněmeckého písemnictví. V roce 1929 byla cena udělena Erwinu Guido Kolbenheyerovi za lyrický cyklus *Die Albsonate (Sonáta hrůzy)*²⁶ a o dva roky později rovněž Hansi Watzlikovi za historický román odehrávající se v době třicetileté války *Der Pfarrer von Dornloh (Farář z Dornlohu)*.²⁷ Období relativního klidu však nemělo dlouhé trvání. První předzvěsti měnící se situace se stal začátek vleklé hospodářské krize, s níž bezprostředně souvisel i vzestup Adolfa Hitlera a jeho hnutí. Okamžik nacistického převzetí moci představuje zřetelný mezník i z hlediska československé cenzury. Aktivita cenzurních úřadů začala bezprostředně po této události stoupat a v letech 1933–1934 se

21) Tamtéž, s. 159.

22) Srov. *Úřední list Republiky Československé* 4, 1923, č. 70, 27. 3., s. 1734.

23) H. Watzlik: *O Böhmen!*, cit. dílo, s. 5–6.

24) Tamtéž, s. 111.

25) Tamtéž, s. 134.

26) Kolbenheyerovu jasnou distancí vůči státu, jenž mu ocenění udělil, dokládá jeho reakce: „Cenu přijal, ohradil se však proti tomu, aby byl počítán mezi československé Němce – protože je prostě Němec“, Pavel Kosatík: *Menší knížka o německých spisovatelích z Čech a Moravy*, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 2001, s. 215.

27) Podrobněji k oběma cenám viz Jiří Veselý: „Československé státní ceny německým spisovatelům 1919–1937“, *Střední Evropa* 7, 1991, č. 18, s. 52–62.

roční počet konfiskací již blížil deseti knižním titulům, v následujících třech letech se pak téměř zdvojnásobil; za posledních šest let existence republiky tedy úhrnné množství konfiskací přesáhlo šest desítek beletristických titulů německonacionální literatury. Na rozdíl od let dvacátých se proměnil také okruh postihovaných autorů. Vzhledem k vítězství Národně socialistické německé dělnické strany (NSDAP) v Německu a jejímu militantnímu programu, jehož integrální součástí představoval zájem o osud Němců žijících za hranicemi třetí říše, byla československou cenzurou postihována již i díla tzv. proto-nacistické a nacistické literatury. Nově pak byla po roce 1933 mezi konfiskáty výrazně zastoupena beletrie mladších autorů žijících na území Československa a hlásících se již otevřeně k nacismu (Wilhelm Pleyer, Geerd Feuerhake, Gottfried Rothacker).

Klaus Vondung ve své studii o nacionálním socialismu v literatuře vyzdvihl několik základních ideologemat literatury, která s nacistickým myšlenkovým základem korespondovala.²⁸ Šlo zejména o ideu „národního ducha“ (*Volkstum*), jež úzce souvisí s dvěma dalšími konstitutivními motivy nacistické ideologie – rasou a krví. V souvislosti s tímto ústředním trojčlenným ideovým základem jsou k základnímu tematickému inventáři této literatury řazeny ještě fenomény hrdinství a víry, respektive vyznání. Dominující zastoupení těchto prvků lze v různé míře pozorovat ve čtyřech hlavních proudech národovecké (*völkisch*) a nacistické literatury. Je přitom důležité mít na vědomí skutečnost, že působení této literatury a ideologie hnutí bylo souběžné a interaktivní, sociohistoricky oba fenomény vyrůstaly z blízkých kořenů a někteří z autorů výrazně myšlenkově ovlivnili hnutí, respektive se politickou činností podíleli na utváření jeho programu.

První proud,²⁹ pro nějž lze s jistými výhradami použít termínu protonacistický, z konzervativních pozic navazoval na pangermánské ideje a v centru jeho pozornosti stálo téma říše nahlížené z perspektivy německé historie. Za jeho předchůdce jsou označováni Paul de Lagarde či Ludwig Woltmann, později na něj navazovali někteří další autoři (mj. Arthur Moeller van den Bruck). Druhý proud, patrně nejčastěji s nacismem ztotožňovaný, představovala tvorba stoupenců hnutí Blut und Boden, navazující na literaturu 19. století s venkovskou a regionální tematikou. Její moderní varianta ovšem zdůrazňovala zejména mystické rysy sepětí člověka s půdou a rasistické či radikálně antimodernistické aspekty, jež z něj plynuly. Kromě děl Adolfa Bartelse a Petera Dörflera se sem svou ideovou tendencí hlásí například komerčně úspěšný koloniální román Hanse Grimma *Volk ohne Raum* (*Národ bez životního prostoru*, 1926). Od dvacátých let se dále výrazně profilovala nacionalisticky orientovaná literatura vyrůstající z hnutí veteránských a jiných podobně zaměřených spolků, jež obsahovala i prvky revoluční. Tato literatura přispívala k utváření mýtu velikosti a neporazitelnosti Německa a jeho vojenské moci, tematizovala především válečné zkušenosti a život na frontě. V pozdějších fázích svého tvůrčího vývoje se jejími

28) Klaus Vondung: „Der literarische Nationalsozialismus. Ideologische, politische und sozialhistorische Wirkungszusammenhänge“, in Horst Denkler, Karl Prümm (eds.): *Die deutsche Literatur im Dritten Reich. Themen - Traditionen - Wirkungen*, Stuttgart, Philipp Reclam 1976, s. 44-65.

29) V následujícím členění vycházíme z typologizace navržené ve zmíněné práci H.-B. Moellera „Literatura za doby fašismu“, cit. dílo, s. 278-281. K tématu též Uwe-Karsten Ketelsen: *Völkisch-nationale und nationalsozialistische Literatur in Deutschland 1890-1945*, Stuttgart, Metzler 1976, a zejména Karl-Heinz Joachim Schoeps: *Deutsche Literatur zwischen den Weltkriegen*, díl 3, *Literatur im Dritten Reich*, Bern - Frankfurt am Main - New York, Lang 1992.

reprezentanty stali mj. Hanns Heinz Ewers či Arnolt Bronnen.³⁰ Poslední typ představovala „ryze nacionálněsocialistická tvorba“, jež v básních, dramatech i próze tematizovala ustálená topoi nacistické ideologie, předkládala prakticky jejich literární varianty. Sem bývá řazena například tvorba Baldura von Schiracha, Eberharda Wolfganga Möllera či poezie „lyriků SA“ – Heinricha Anackera a Herberta Menzela.³¹

Při srovnání naznačeného spektra autorů s přehledem knih v Československu zakázaných je zřejmé, že předmětem zájmu cenzury se postupně staly všechny výše zmíněné okruhy beletrie. Již v roce 1933 byla v ČSR zakázána jedna z klíčových knih inspirujících samotné základy nacistické ideologie, *Das dritte Reich (Třetí říše, 1923)* Arthura Moellera van den Brucka. V témže roce se na indexu ocitá i autobiografický román z prostředí pracíkových dobrovolnických polovojenských jednotek Freikorps od Ernsta von Solomona *Die Geächteten (Proklatí, 1930)*. O dva roky později cenzura postihuje cestopis *Maske und Gesicht (Maska a tvář, 1935)* jednoho z klíčových reprezentantů oficiální literatury třetí říše Hannse Johsta. Roku 1936 jsou pak konfiskovány hned tři tituly tohoto okruhu: sbírka *Die Fahne der Verfolgten (Vlajka pronásledovaných, 1933)* Baldura von Schiracha, próza *Reiter in deutscher Nacht (Jezdec v německé noci, 1932)* Hannse Heinze Ewerse, spisovatele, který se sice angažoval v nástupu nacistů a byl autorem životopisu nacistického hrdiny Horsta Wessela, ale paradoxně se sám ocitl na nacistickém indexu; především se však jednalo o již zmíněný Grimmův koloniální román *Národ bez životního prostoru*. V posledních dvou letech existence Československa pak byla postižena například sbírka Willa Vespera *Rufe in die Zeit (Volání do času, 1937)* či soubor básní anonymních rakouských autorů, přívrženců Hitlerova hnutí, v redakci Baldura von Schiracha *Das Lied der Getreuen (Píseň věrných, 1938)*. Z autorů, kteří nebyli bezprostředně svázáni s českým prostředím, do jisté míry však byli svou příslušností k zahraničním Němcům domácímu prostředí blízcí, se mezi zakázanými autory opakovaně objevuje především z Dolního Slezska pocházející Hans Christoph Kaergel.

Zákazy uvedených titulů byly odůvodňovány většinou obecnými odkazy na nebezpečí nacistické ideologie. Opakovaně byly postihovány všeobecným odnětím práva dopravy a zákazem rozšiřování; *Úřední list* v takových případech nezaznamenával konkrétní, z pohledu cenzury problematické pasáže textu. Archivní průzkum zároveň ukazuje, že množstvím konfiskací i četností, s níž se zmínky o nich objevují v úředních dokumentech, zůstávali v centru pozornosti československé cenzury především spisovatelé, kteří byli s českými zeměmi spjati; z autorů starší generace zmiňme alespoň jihlavského rodáka Karla Hanse Strobla.³²

30) Tímto druhem literatury se zabýval Karl Prümm: *Die Literatur des soldatischen Nationalismus der 20er Jahre. 1918-1933. Gruppenideologie und Epochenproblematik*, Kronberg im Taunus, Scriptor Verlag 1974. Dílčí příspěvky k tématu rovněž viz H. Denkler – K. Prümm (eds.): *Die deutsche Literatur im Dritten Reich*, cit. dílo.

31) H.-B. Moeller: „Literatura za doby fašismu“, cit. dílo, s. 280.

32) Srov. případovou studii Venduly Trnkové „V republice nevítaným cizincem. Vyhoštění Karla Hanse Strobla“, s. 827-835.

„Heim ins Reich“: československá cenzura ve střetu se sudetoněmeckou literaturou

Mezi nejčastěji postihované českoněmecké spisovatele patřil rodák ze Železného Hamru u Kralovic Wilhelm Pleyer (1901–1974),³³ jemuž bylo mezi lety 1934–1938 zakázáno nejméně pět beletristických knih. Toto „privilegované“ postavení získal především díky svému militantnímu nacionalismu, který se projevoval v jeho žurnalistické i politické činnosti. Pleyerova vyhraněná světonázorová orientace se utvářela v době mládí a studií. Již jako student gymnázia v Doupově byl konfrontován s tragickým střetem mezi československou armádou a německými obyvateli pohraničí, jenž se odehrál 4. března 1919 v Kadani. Během pokojné demonstrace, patrně v důsledku vzniklé paniky a selhání velení místní jednotky, došlo k střelbě do neozbrojeného civilního obyvatelstva. Během střelby či na její následky zahynulo dvacet šest osob včetně žen a dětí, desítky dalších byly těžce zraněny. Pleyer sice nepatřil k přímým svědkům této události, nepochybně však byl o incidentu bezprostředně a obšírně informován a opakovaně jej ve svých literárních textech tematizoval. Pro jeho životní dráhu i literární činnost pak měla iniciační význam práce ve studentských spolcích na Německé univerzitě v Praze, kde se na podzim 1922 zapsal na obory německá a slovanská filologie, historie, dějiny umění a filozofie. Již během prvních měsíců studia se s bratrem Kleophasem (zpravidla uváděným jako Kleo), rovněž literárně a politicky činným, zapojil jako jeden z hlavních organizátorů do protestů nacionalistických a antisemitských studentů proti volbě profesora Samuela Steinherze, jenž byl židovského původu, rektorem univerzity.³⁴ Od roku 1924 Pleyer působil na severu Čech jako redaktor v Liberci vydávaných časopisů *Rübezahl* a *Norden*, v letech 1924–1929 byl rovněž tajemníkem a členem užšího vedení radikální pronacisticky orientované Německé nacionální strany (DNP). Působil dále jako činovník této strany v mládežnické organizaci Grenzlandjugend.³⁵ Studia zakončil úspěšnou obhajobou práce o Erwinu Guidu Kolbenheyerovi.³⁶

Po promoci (únor 1929) pokračoval v novinářské kariéře a pracoval v redakci jabloneckého deníku *Gablonzer Tagblatt*, následně přesídlil do Liberce, kde redigoval list *Reichenberger Tagesbote*. Po roce 1933, bezprostředně po zákazu DNP, se zapojil do aktivit Henleinova hnutí, později byl i členem Sudetoněmecké strany (SdP). V druhé polovině třicátých let se soustředil jednak na práci literární a žurnalistickou, činný byl ovšem

33) Z literatury k autorovi srov. heslo „Wilhelm Pleyer (1901–1974)“, in J. Hillesheim, E. Michael: *Lexikon nationalsozialistischer Dichter*, cit. dílo, s. 343–350. Kvalitně je zpracován rovněž medailon Andrea Hohmeyer: „Wilhelm Pleyer“, *Adalbert Stifter Verein*, 2008, <<http://www.stifterverein.de/de/autorenlexikon/m-p/pleyer-wilhelm.html>>, přístup 9. 12. 2014. Z pramenného výzkumu částečně vychází Jan Zámečník: *Zápas o němečtví v literárních textech sudetoněmeckého intelektuála Wilhelma Pleyera ve třicátých letech*, bakalářská práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2011, a zejména Anna Pípalová: „*Grenzlandschicksal*“: *Ideová konstrukce německého hraničářského románu z Čech - případ Wilhelma Pleyera*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2012.

34) Viz Michael Berger: „Dodatečná kapitola k dějinám německé literatury v Čechách aneb Pozdní návrat Josefa Mühlbergera“, in J. Mühlberger: *Dějiny německé literatury v Čechách 1900–1939*, cit. dílo, s. 303–326, zde s. 310.

35) Archiv bezpečnostních složek, Odbor politického zpravodajství ministerstva vnitra, kt. 32, sign. 10136/2, policejní ředitelství v Liberci policejnímu ředitelství v Jablonci 7. 3. 1929.

36) Viz Franz Lennartz: „Wilhelm Pleyer“, in týž: *Deutsche Schriftsteller des 20. Jahrhunderts im Spiegel der Kritik*, sv. 3, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag 1984, s. 1339–1341, zde s. 1340.

Obálka sbírky Wilhelma Pleyera *Německo je větší!* Ilustrace na obálce názorně vizualizuje základní ideu sbírky; kromě části československého pohraničí zahrnuje „větší Německo“ i území rakouské, včetně Jižního Tyrolska, Gdaňský koridor, v Polsku ležící části Slezska, Alsasko-Lotrinsko i další oblasti.

Zdroj: Wilhelm Pleyer: *Deutschland ist größer!*, Weimar, Alexander Duncker Verlag 1935.

rovněž ve spolku Bund der Deutschen. Od roku 1934 působil jako redaktor časopisu *Sudetendeutsche Monatshefte*, o rok později se stal spoluzakladatelem Spolku sudetoněmeckých spisovatelů (*Bund sudetendeutscher Schriftsteller*). S nadšením přivítal odtržení pohraničních oblastí na podzim 1938 a od roku 1942 působil ve wehrmachtu, mimo jiné jako vojenský zpravodaj na východní frontě. Po válce odešel do Bavorska, byl však Američany zatčen a v létě 1946 poslán do Československa. Po patnáctiměsíční internaci, během níž vykonával nucené práce, byl bez soudního procesu propuštěn. Zbytek života pak strávil v Bavorsku, kde veřejně vystupoval jako zastánce práv sudetských Němců.

Literární historik Josef Mühlberger, většinou velmi zdrženlivý v soudech na adresu jednotlivých autorů, v souhrnném hodnocení jeho tvorby uvedl: „V Pleyerově díle dosáhl kmenový nacionalismus vrcholu, jemuž byly podřízeny všechny ostatní způsoby života.“³⁷ Od třicátých let se Pleyerovy literární texty prakticky výhradně zaměřovaly na tematiku nacionálního boje a jeho psaní bylo již striktně formováno v duchu nacistické ideologie. Adresátem jeho textů se přitom, jak postihla Andrea Hohmeyerová, stávají především

37) J. Mühlberger: *Dějiny německé literatury v Čechách 1900–1939*, cit. dílo, s. 289.

„Němci v říši, kteří, jak sám opakovaně zdůraznil, nevěděli prakticky nic o takzvaných pohraničních či zahraničních Němcích“. Tatáž autorka trefně postihuje i jeden z leitmotivů Pleyerova psaní i veřejné působnosti: „Pleyerova představa o Německu sahala daleko za hranice německého státu. Německo pro něj existovalo všude tam, kde se hovořilo německy. Za tuto myšlenku přesvědčeně a vášnivě, zároveň však agresivně a slepě bojoval celý život.“³⁸

A právě tuto ústřední ideu Pleyer vtělil do sbírky *Deutschland ist größer!* (Německo je větší!, 1932), jedné z knih, jež byly v Československu zakázány. Zásah proběhl po druhém vydání souboru v roce 1935, přičemž cenzura zaznamenala celkem jedenáct závadných míst. Reakci cenzurního aparátu vyvolala již obálka sbírky, zachycující území Německa včetně regionů, jež ležely mimo hranice státu, byly však osídleny německým obyvatelstvem. Titulní báseň, jako celek rovněž konfiskovaná, je pak postavena na kontrastu aktuální neblahé politické situace Německa (ve zkratce vyjádřené odkazem na jeho „okleštěnou“ geografickou rozlohu) a snu o „skutečné německé říši“, v níž mají být do jednoho celku spojena veškerá území německého jazyka. Explicitně je připomínáno „třicet milionů Němců“ žijících mimo hranice, báseň ovšem vyzdvihuje zejména symbolické postavy národa i vybrané reprezentanty jeho kultury (kancléř Bismarck, básník Schiller, Fridrich II. Veliký). Závěr pak představuje v bardské stylizaci formulovanou výzvu ke zpěvu „německé písně“ pointovanou zvoláním: „Německo je větší!“³⁹ V několika konfiskovaných číslech souboru byla dále akcentována česká tematika. Báseň *Den sudetendeutschen Märzgefallenen* (Sudetským Němcům padlým v březnu) je apostrofou obětí kadaňského masakru; tragickou událost zachycuje jako moment probuzení sudetoněmeckého etnika a symbolický mezník v utváření jeho identity. Skladba *Im Kerker* (V žaláři) pak na prolínání obrazů vězně a „německé země v Čechách“ přibližuje tíži nesvobody individua i národního kolektiva, kterou lze překonat jedině vírou v budoucnost, jež rezonuje v apelativním závěru: „Vyzpívej, vyzpívej svůj plný žal! / A budu svoboden. A budeš svobodna.“⁴⁰ Jiná postižená báseň, *Glocke der Heimat* (Zvon vlasti), na motivu vyzvánění zvonů připomíná nejen ohraničenost jednotlivého lidského života, ale i sepětí člověka s národním kolektivem. Teprve ti, kdo pochopí význam národa, mohou navzdory zotročení vlasti ve vyzvánění zvonů z rodného kraje zaslechnout zvuk budoucího vítězství.⁴¹

Z cenzurních postihů Pleyerovy literární tvorby měl klíčový význam zákaz románu *Der Puchner* z roku 1934; jednalo se mimochodem o jedno z nejznámějších a (pochopitelně především v Německu) nejoblíbenějších děl zasazených do pohraničí. Román s výraznými autobiografickými prvky sleduje osudy Georga Puchnera, Němce vyrůstajícího na česko-německé jazykové hranici, kde dochází k řadě střetů obou etnik. I zde se objevují scény charakterizující Čechy jako nepřátelský a zákeřný element, provádějící násilné odnárodňování regionu (zakládání českých škol v německých oblastech) a různými způsoby utlačující své sousedy. Osudovost národnostního konfliktu je obdobně jako v dalších prózách z pohraničí ilustrována na erotickém tématu: Puchnerova sestra je svedena Čechem

38) A. Hohmeyer: „Wilhelm Pleyer“, cit. dílo.

39) Wilhelm Pleyer: *Deutschland ist größer!*, Weimar, Alexander Duncker Verlag 1935, s. 7.

40) Tamtéž, s. 17.

41) Tamtéž, s. 41.

z vnitrozemí, musí se vdát a odejít z rodného kraje. V kontextu nacionalisticky zaměřené literatury je obdobný čin chápán jako nenapravitelný akt odnárodnění, který musí mít tragické důsledky. Pro vývoj hlavní postavy jsou důležitá léta studií, během nichž se Puchner zapojuje do ilegální distribuce tiskovin a účastní protestů proti židovskému rektorovi školy. Při cestách do Německa opakovaně upozorňuje na osud českých Němců; zde je také osloven myšlenkami nastupujícího Hitlerova hnutí, k němuž se začíná aktivně hlásit. Později se obává zatčení, a proto se rozhodne odejít do Německa, kde se ožení s dívkou, kterou potkal v Praze. Navzdory nebezpečí ovšem nakonec volí návrat do Čech, kde je zatčen a souzen. Při přelíčení přednáší svou řeč, jež je osobní konfesí i obecnou charakteristikou poslání Němců z pohraničí:

Říší Němců, kteří jsou nuceni mít svou vlast za německými hranicemi, je národ. Patříme tam, kde nás národ potřebuje. Naše místo není tam, kde jsme osobně v bezpečí, ale kde je národ v ohrožení. Proto se cítím vinen, že jsem to bral na lehkou váhu. Výše než touha patřit do Německé říše stojí činy a oběti, jež jsou Německu přinášeny na jeho hranicích a jež zajišťují národu jeho prostor...⁴²

Během soudu se dozvídá, že jeho žena čeká dítě, jež je, navzdory Puchnerově odsouzení, nadějí do budoucna, „novým německým životem“.⁴³

Z dokumentů bezpečnostních úřadů, jež autora v té době sledovaly a zachytily i část jeho korespondence, vyplývá, že v květnu 1934 bylo pražské policejní ředitelství zpraveno o Pleyerově v zahraničí vydaném, „zřejmě protistátním románu“.⁴⁴ Po jistých obtížích se sháněním příslušného exempláře byl román předán k posouzení cenzurním úřadům. Výsledkem se pak stal zákaz rozšiřování díla, vyhlášený ještě téhož měsíce v *Úředním listu*. Obdobný osud nedlouho poté potkal i další Pleyerova díla, romány *Aus Bauernland (Ze země rolnické)*, *Till Scheerauer* (zákazy v ČSR 1935) a *Die Brüder Tommahans (Bratři Tommahansovi, cenzurní postih 1938)*.

Dalším případem sudetoněmeckého autora, jehož dílo se opakovaně ocitalo v hledáčku československé cenzury, byl Gottfried Rothacker (1901–1940), vlastním jménem Bruno Nowak.⁴⁵ Narodil se v Opavě, kde navštěvoval gymnázium, později studoval germanistiku a klasickou filologii na Německé univerzitě v Praze. Již v prvním roce studií (1920) se vzhledem ke svým politickým aktivitám dostal do konfliktu se zákonem a byl několik dní vězněn.⁴⁶ Studia ovšem úspěšně uzavřel doktorátem (promoce v červnu 1925). Od

42) Wilhelm Pleyer: *Der Puchner. Ein Grenzlandschicksal*, München, Albert Langen – Georg Müller 1934, s. 362.

43) J. Hillesheim, E. Michael: *Lexikon nationalsozialistischer Dichter*, cit. dílo, s. 346.

44) Viz J. Zámečník: *Zápas o němectví v literárních textech sudetoněmeckého intelektuála Wilhelma Pleyera ve třicátých letech*, cit. dílo, s. 19.

45) Pro základní údaje srov. J. Hillesheim, E. Michael: *Lexikon nationalsozialistischer Dichter*, cit. dílo, s. 353–359; F. Lennartz: *Deutsche Schriftsteller des 20. Jahrhunderts im Spiegel der Kritik*, sv. 3, cit. dílo, s. 1444–1445, zde jsou ovšem Rothackerovy osudy podány v duchu dobové nacistické literární kritiky. Jen stručnou glosu obsahuje monografie J. Mühlberger: *Dějiny německé literatury v Čechách 1900–1939*, cit. dílo, s. 256, důvodem mohly být i nevybíravé publicistické výpady, které Mühlbergerovi Rothacker ve třicátých letech adresoval – srov. M. Berger: „Dodatečná kapitola k dějinám německé literatury v Čechách“, cit. dílo, s. 315–316.

46) J. Hillesheim, E. Michael: *Lexikon nationalsozialistischer Dichter*, cit. dílo, s. 353.

roku 1926 byl aktivním člen Německé národně socialistické strany dělnické (DNSAP), nejsilnějšího radikálně nacionalistického uskupení na československé politické scéně, opakovaně pobýval též v Německu. Působil jako putující učitel v pohraničních oblastech a byl sekretářem Německého kulturního svazu (*Deutscher Kulturverband*). V roce 1935 z Československa odešel a v Německu během krátké doby vydal několik děl formovaných nacistickým programem.⁴⁷

Rothacker byl mimo jiné editorem sborníku *Sudetendeutschtum. Bericht und Bekenntnis* (*Sudetské němectví. Zpráva a vyznání*, 1936), jež jednoduchou, široké čtenářské veřejnosti přístupnou formou přibližoval základní prvky separatistického programu sudetských Němců. Důležitou část publikace tvoří historicky zaměřené texty mající doložit původnost německého osídlení na území Čech, případně objasnit klíčový význam německé kultury pro vývoj země. Výklad se přitom zásadně lišil od oficiální interpretace českých dějin, jak byla podávána ve školních příručkách či dalších publikacích obdobného druhu. Sborník zahrnuje i vybrané soubory statistických dat, zejména výsledky demografických šetření, dále údaje o počtu škol či vývoji hospodářství ve dvacátých a třicátých letech. Ty jsou v průvodních textech interpretovány v souladu se zájmy německonacionálního hnutí a slouží především jako doklad o utlačování Němců v Československu. Značný důraz je zde kladen na vyzdvižení ekonomických a sociálních dopadů hospodářské krize, jež byly nejučinnějším nástrojem pro radikalizaci širších vrstev německého obyvatelstva a získávání nových stoupenců hnutí. Hlavní cíl publikace pak prozrazují pasáže týkající se vzestupu Henleinovy SdP. Kromě statistických materiálů zařadil editor do sborníku i řadu básní; jednalo se v naprosté většině o texty autorů hlásících se k radikálnímu nacionalismu či přímo k nacistickému programu (Karl Franz Leppa, Wilhelm Pleyer, Franz Höller, Rudolf Witzany, opakovaně též sám Gottfried Rothacker). Sborník byl ještě v roce 1936 československou cenzurou zakázán, téhož roku pak došlo i k postihu autorova nejznámějšího díla, románu *Das Dorf an der Grenze* (*Ves na hranici*, 1935).

Román je založen na jednoduchém syžetovém schématu. V retrospektivním pohledu zachycuje vyprávění učitele Ortwina Hartmichela, který byl vyslán do pohraničí, aby zde působil na vesnické jednotřídce ve vsi Skopolnica, dříve Schatzdorf. Kontrast minulosti a přítomnosti původně německé, nyní jazykově a etnicky smíšené obce představuje základní rámec, v němž se odehrává řada konfliktů a peripetií, do nichž se dostává hlavní postava románu.⁴⁸ Učitel Hartmichel přichází s předsevzetím co nejlépe dostát povinností pedagoga, je si však přitom vědom obtížnosti svého úkolu. Přesto je pobouřen a zaskočen mírou bezpráví a útlaku; na rozdíl od ostatních, pasivních německých obyvatel obce ale nerezignuje a snaží se povzbudit národní hrdost a hájit zájmy „německého Schatzdorfu“. Pátrá po minulosti obce a jejího osídlení, vzorně se stará o školu a své žáky. Jeho snahy brzy přinášejí výsledky, jež jsou patrné i při zdánlivě banálních činnostech jako zvelebování školy či péče o hygienu žáků. Tyto aktivity nepředstavují jen dílčí výchovný úkol,

47) Názory na důvod Rothackerova odchodu z Československa se liší, M. Berger: „Dodatečná kapitola k dějinám německé literatury v Čechách“, cit. dílo, s. 315, uvádí, že spisovatel byl vyhoštěn. Tato informace se však v další literatuře neobjevuje a nepodařilo se ji potvrdit ani z jiných zdrojů. Přejímáme proto verzi o autorově odchodu v souvislosti se stupňujícím se nátlakem československých úřadů.

48) K antitetičnosti německého a slovanského názvu obce a významům, jež jsou s nimi spojeny, viz J. Hillesheim, E. Michael: *Lexikon nationalsozialistischer Dichter*, cit. dílo, s. 356–357.

ale jsou kultivací v nejširším slova smyslu, tedy i zbraní proti necivilizovanému okolí, jež německé etnikum obklopuje a představuje trvalé ohrožení jeho existence: „Čím jasnější a čistší však byla německá tvář Schatzdorfu, tím hrozivěji se mi zdál růst stín číhající příšery Skopolnice. Zatím se však neodvážil otevřeného útoku. Ten byl pro něj příliš nebezpečný.“⁴⁹

Obdobně jako v dalších románech z pohraničí je život obou etnik ve vsi striktně oddělen. Snaha o hledání smíření či vzájemného kompromisu, případně možností kooperace s druhou stranou končí vždy tragicky. V Rothackerově díle takový osud potkává sedláka Franze Neuwirtha, který využívá nabídky levného odkoupení pozemků, je však podveden, přichází o majetek a rozhoduje se pro dobrovolnou smrt. Další postavu, jejímž prostřednictvím autor přibližuje bezvýchodnost aktuálního stavu i extrémní intenzitu střetu, představuje Hartmichelův žák Peter, zabitý jedním úředníkem při pašování.

Byť je Ortwin Hartmichel útokům „slovanských“ obyvatel i úřadů vystaven od okamžiku svého příchodu, setrvává ve vsi dlouhá čtyři léta. Když je však zatažen do hromadné rvačky, československé úřady situace využívají a učitele ze vsi vykazují. Román ale nekončí pesimisticky; obdobně jako v dalších výše připomenutých textech představovalo Hartmichelovo působení na mladou generaci smysluplný čin, který své plody přinese v očekávané vítězné budoucnosti.

Československá cenzura na román zareagovala velmi razantně patrně i v souvislosti s tím, že do země přes hranice směřovalo značné množství jeho výtisků a distribuce probíhala po rozmanitých trasách. Mezi prvními zareagovaly bezpečnostní složky na severu Čech:

Policejní komisařství v Ústí n. L. hlásí zprávou, ze dne 27. května [...], že pozastavilo při celním odbavování na celním úřadě v Ústí n. L. shora uvedený tiskopis došlý v 55 exemplářích a vydaný nákladem Fy Albert Langen - Georg Müller - Mnichov [...] jako podezřelý. Tiskopis byl shledán pro celý obsah závadným, ježto štvavým a neurvalým způsobem útočí na českou národnost a její samostatnost, poukazuje na „neudržitelné“ zacházení se zde žijícími Němci, ponižuje všechny úřady, uniformy, dává příklad, jak se má každý Němec zpupně chovati u úřadů, když nevinně jest vězněn, atd.⁵⁰

Na základě tohoto dopisu byl vyhlášen zákaz dopravy Rothackerova románu na území Československa. Prakticky souběžně inicioval postih díla na základě dvaceti závadných míst rovněž policejní úřad v Děčíně.⁵¹ Ještě v průběhu června se na tentýž román dotazovaly či navrhovaly jeho zákaz i cenzurní úřady v Opavě a ve Znojmě, pravdivost informace o zákazu dopravy ověřovalo poštovní ředitelství v Pardubicích.

S podobnou energičností proběhl v posledním roce existence první republiky rovněž zásah proti dalšímu Rothackerovu románu *Die Kinder von Kirwang* (*Děti z Kirwangu*, 1938), sledujícímu osud německé školy v malé německé vsi v pohraničí. Zemský úřad v Brně po

49) Gottfried Rothacker: *Das Dorf an der Grenze*, München, Albert Langen - Georg Müller 1936, s. 89.

50) Národní archiv (NA), Ministerstvo vnitra - stará registratura (MV - SR), kt. 4490, sign. 2/54/63, prezidentium Zemského úřadu v Praze ministerstvu vnitra 3. 6. 1936.

51) NA, MV - SR, kt. 4490, sign. 2/54/63, Státní policejní úřad v Děčíně ministerstvu vnitra 7. 6. 1936.

označení sedmnácti závadných míst, postižených dle zákona na ochranu republiky, pouze lapidárně konstatoval: „Tiskopis tento má jediný účel nepravdivým obsahem resp. obsahem pravdu zkreslujícím ohroziti veřejný klid a pořádek a nepřímou podvracetí demokraticko-republikánskou státní formu.“⁵²

Z uvedených příkladů je patrné, že se intenzita střetu mezi německou nacionální beletrii a cenzurou meziválečného Československa ve třicátých letech zřetelně stupňovala. Projevovalo se to jak zvýšeným množstvím konfiskací, tak rozšířením okruhu spisovatelů německého jazyka, vůči nimž zásahy směřovaly. Mnozí z nich v Československu vyrostli a byli zde i ve třicátých letech politicky či společensky činní. Postupně se měnila také praxe dohledu nad problematickými tiskovinami a odůvodnění jednotlivých konfiskací; přibývalo zásahů, při nichž bylo postiženo celé beletristické dílo s poukazem na jeho „obecnou ideovou tendenci“. Policejní úřady často k posouzení zasílaly tiskoviny, o nichž například poznamenávaly:

Poněvadž ale z obsahu knihy jest zřejmě patrné, že tiskopis slouží účelům Národně socialistické strany dělnické [...], která sleduje v cizině stejné a podobné cíle jako zde rozpuštěná Německá národně socialistická strana dělnická, navrhuji, aby tiskopisu odňata byla poštovní doprava a jeho rozšiřování zakázáno vůbec.⁵³

Podstatná část zejména z Německa importovaných tiskovin byla tedy považována za a priori podezřelou a stávala se soustavným předmětem zájmu státních orgánů. Stranou nezůstala ani literární díla; prvorepubliková cenzura sice beletrii s uměleckými ambicemi posuzovala s jistou tolerancí, díla s nacionalistickou či nacistickou tendencí však představovala trvalý předmět jejího zájmu. Od roku 1933 rovněž pozorujeme pro liberální typ cenzury netypické zásahy směřující proti osobě autora díla. Avšak ani snahy o umlčení nejradikálnějších autorů prostřednictvím trestních postihů a ojedinele i vyhoštěním rostoucí problémy nemohly vyřešit. Střet mezi extrémními nacionalistickými uskupeními a státní mocí se během několika let vyostřil do otevřeného konfliktu, v němž již neměly rozhodovat zbraně ducha, nýbrž zbraně skutečné.

52) NA, MV – SR, kt. 4494, sign. 2/54/283, Zemský úřad v Brně ministerstvu vnitř 22. 4. 1938.

53) NA, MV – SR, kt. 4489, sign. 2/54/30, Policejní komisařství v Karlových Varech ministerstvu vnitř 20. 2. 1936 ve věci tiskopisu *Die Neue Literatur*.